

CƏFƏR CABBARLININ CÜMHURİYYƏT DÖVRÜ YARADICILIĞI

Azərbaycan Cümhuriyyəti yaranışı ilə ədəbi-mədəni mühitə sövqi-təbii canlanma, ilıq bir bahar nəsimi gətirdi. Uzun onilliklər Rusiya imperializminin boyunduruğu altında əzilən, alçaldılan insanlar milli dövlətin təsisindən qürur hissi keçirir, fəxarət duyurdular. Özünü bürüzə verən ən kiçik yeniliklər cəmiyyətdə məhəbbətlə böyük hadisə kimi qarşılanırdı. Milli istiqlal ideyalarının tərənnümü ön plana keçirdi...

H.Z. Tağıyev Teatrının binası, "İsmailiyə" və digər mədəniyyət ocaqları 1918-ci il mart soyqırımı zamanı erməni-daşnak və bolşevik hərbi hissələri tərəfindən yandırılıb viran edildiyi üçün tamaşalar indiki Opera və Balet Teatrında, bəzən isə "Türk ocağı"nın salonunda (indiki Konstitusiyə Məhkəməsinin binası) göstərilirdi. Bakıda Dövlət Türk Teatrosunun yaradılması bu sahədəki pərəkəndəliyə rəsmi səviyyədə düzən verdi. İsa bəy Aşurbəyovun "Azərbaycan", Namiq Kamalın "Vətən, yaxud Osmanlı müharibəsi", Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin "Ağa Məhəmməd şah Qacar", "Pəri Cadu", Nəriman Nərimanovun "Nadir şah Əfşar", "Şamdan bəy", Cəlil Məmmədquluzadənin "Ölümlər", Nəcəf bəy Vəzirovun "Müsbəti Fəxrəddin", Mirzə Bala Məhəmmədşadın "Bakı uğrunda müharibə", Vilyam Şekspirin "Otello" əsərləri ilə yanaşı, gənc dramaturq Cəfər Cabbarlının da "Ədirnə fəthi", "Ulduz və ya Trablis müharibəsi", "Bakı müharibəsi" pyesləri oynanılır, tamaşaçıların diqqətini özünə çəkirdi.

"Ulduz" və "Ədirnə fəthi" müstəqil səhnə əsərləri olsalar da, aralarında süjet və obraz əlaqələri var idi. Həm tarixi, həm də bədii-kompozisiya aspektindən yanaşsaq, belə qənaətə gəlmək olar ki, "Ulduz" "Ədirnə fəthi"nin əvvəli, birinci hissəsidir. Hər iki əsərdə Xəlil obrazına diqqət yetirsək, görərik ki, "Ulduz"da valideynlərini itirdiyinə eynən vurana bu gəncin ailə sirri "Ədirnə fəthi"ndə açılır, çözlənir, faciəvi məqamlar zirvəsinə yüksəlir.

"Ulduz" bitkin kompozisiyaya malik səhnə əsəridir. Müəllif pyesinin remarkasında "Ulduz"u "beş pərdəli bir faciə" adlandırmışdır. Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (inv. 4238, s.v.43) mühafizə olunan, 75 səhifəlik bir ümumi dəftərə köçürülmüş "Ulduz"un ərəb əlifbası ilə yazılmış yeganə nüsxəsi avtoqraf deyildir. Əsərin sonuncu səhifəsində bu barədə yığcam məlumat xarakterli qeyddə göstərilirdi: "Yazdı: Parlament mühafizə ambulatoriyasının feldşeri Əliheydər Ağabalayev. 10 noyabr 1919-cu ildə".

Məlum olduğu kimi, Cəfər Cabbarlı Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə parlamentdə stenoqrafçı vəzifəsində işləyirdi və Əliheydər Ağabalayevi də burada iş yoldaşı və teatr həvəskarı kimi tanıyırdı.

Cəfər Cabbarlı

"Ulduz" 1918-ci ilin martından 1923-cü ilədək dəfələrlə Azərbaycan səhnəsində tamaşaya qoyulsa da, əsərin əlyazma nüsxələri aktorlar arasında yayılsa da, bu günümüze gəlib çatan yeganə nüsxə Ə. Ağabalayevə məxsusdur.

Əsərin mövzusu Trablis torpaqları uğrunda gedən İtaliya-Türkiyə müharibəsi və bu fonda cərəyan edən bir məhəbbət macarasından götürülmüşdür. Müharibənin ağır, amansız və sərt şəraitində daha qabarıq üzə çıxan xəyanət, namərdlik, mənəvi pozğunluq üçün C. Cabbarlı ləyaqət, nəciblik, sədaqət, dostluq kimi bəşəri, sönməz duyğuları sözdə və əməldə təcəssüm etdirən Ramiz, Ulduz, Şəmsə, Əbdülrahman kimi surətlərin simasında saf, mətin xarakterlər silsiləsi yaratmışdır.

"Ulduz" kimi "Ədirnə fəthi"nin də bizə gəlib çatan əlyazması müəllifə məxsus deyildir. Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanılan nüsxənin titul səhifəsində yazılıb: "Şu Ədirnə nam kitabçanı köçürtdüm. Şu kitabça yadigar olaraq mehriban Əlili (Məmməd Əlili nəzərdə

tutulur - A.R.) dostumun xatirindən fəramuş olursa, şu kitaba baxıb da mən acizi yad etməklə belə təhsin etmiş bulur.

Baqi - Əbdulla Günəşli. Yazıldı 9.11.24" (C. Cabbarlı. Ədirnə fəthi. M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Arxiv-20. Q-36, 964, fond-16, s.v. - 14).

1924-cü ildə surəti köçürülən və "ÇeKa" əməkdaşlarının təqib və axtarışlarına baxmayaraq, etibarlı yerdə qorunub saxlanan "Ədirnə fəthi"nə, yaxşı ki, "Bakı müharibəsi"nin itkin aqibəti qismət olmamışdır. Görkəmli tənqidçi Kazımoğlu (Seyid Hüseyn - A.R.) "Ədirnə fəthi"nin elmi təhlilinə və səhnə təcəssümünə irihəcmli silsilə məqalələr həsr edib. O, tamaşanın uğurlu və qüsurlu tərəflərinə diqqət yetirərək yazırdı: "Ədirnə fəthi"ndə gənc mühərririn müvəffəqiyyəti tamaşaçıların məşğul edə bilmək məziyyətidir. Bir mühərrir üçün bu, böyük müvəffəqiyyətdir. Zira bir kərə qələrlərin fikrini, diqqətini kəndinə cəlb edə bilsən, ondan sonra onları istədiyin nöqtəyə aparıb çıxara bilərsiniz. "Ədirnə fəthi"nin mücəb bəhs olan mənfəi cəhətlərinə baxmayaraq, oyuna tamaşaçıların məşğul edə bilirdi. Onları məşğul edən əsərin şairənə bir tərzdə və füsunkarənə bir şivədə yazıldığı degildi, bəlkə, intixab edilən həyəcənli anlar idi. Tamaşaçılar bunları hər zaman maraqla təqib ediyordular" (Kazımoğlu. Ədirnə fəthi (Açıq tənqid), "Azərbaycan" qəz., 1919, 18 avqust, № 254).

Bakı şəhərinin qurtuluşundan və Nuru Paşanın qəhrəmanlığından bəhs edən "Bakı müharibəsi" əsəri C. Cabbarlının bir il öncə rəsmi dövlət ziyafətində verdiyi sözün əməli nəticəsi kimi meydana çıxmışdı. "Bəsirət" qəzeti bu səhnə əsəri haqqında çap etdiyi bildirişində yazırdı: "Azərbaycan Dövlət Teatrosunda zilhüccənin 20-si, sentyabrın 16-da Bakı türk səhnəsi aktyorlarının iştirakı ilə, artist Abbas Mirza Şərifzadənin təhti-idarəsində Azərbaycanımızın paytaxtı Bakı şəhərində mart hadisələri-ələmiyyəsindən sonra düşmənlər əlində qalıb sonradan qəhrəman türk ordusu tərəfindən mühasirə edilib xilas olmasının bir illiyi münasibəti ilə gənc şair və mühərrirlərimizdən Cəfər Cabbarzadənin yeni yazmış olduğu "Bakı müharibəsi" draması mövqeyi-tamaşaya qoyulacaqdır (5 pərdədə, 7 şəkildə).

Həmin faciədə Bakı şəhərində mart hadisələri-ələmiyyəsindən sonra müsəlmanlara edilən zülm göstəriləcəkdir. Faciədə iştirak edəcəklər: Nuru Paşa, Mürsəl Paşa, Məhəmməd Tofiq bəy. Nuru Paşanın cəbhədə olması və Bakıya hücum planı yapılması göstəriləcəkdir. Bu faciədə Bakının mart hadisələri-ələmiyyəsindən ta xilas olana qədər nə günlər gördüyü müfəssəl surətdə göstəriləcəkdir" ("Bəsirət" qəzeti, Bakı, 1919, 13 sentyabr, N 246).

Cüzi üslubi düzəliş və ixtisarları istisna etməklə eyni məzmunlu elanın "Tarixi dramlar" rubrikası altında "Zəhmət sədasi" qəzetinin 1919-cu il 14 sentyabr tarixli 11-ci sayında da öz əksini tapması məlumatın mətbuata bir mərkəzdən - Dövlət Teatrosundan göndərilməsi qənaəti yaradır.

Bakıda Qurtuluş bayramından bir gün sonra, sentyabrın 16-da milli ordumuzun Osmanlı məhəmmədciləri ilə birgə düşmənlər üzərində tarixi qələbəsinin 1 illiyinə həsr edilmiş Cəfər Cabbarlının "Bakı

müharibəsi" dramı tamaşaya qoyuldu. Nuru Paşanın qəhrəman, xilaskar, tədbirli general obrazı kimi uğurlu alındığı mətbuatda öz əksini tapıb.

"Bakı müharibəsi" - onun müəllifinin şəxsiyyət bütövlüyündən, sözündə və işində dəqiqliyindən, operativliyindən, mərdənliyindən və alicənablığından soraq verən, vaxtında qələmə alınmış dəyərli səhnə əsəridir.

"Bakı müharibəsi" - Azərbaycanın XX əsrin əvvəllərində ən ağır, ziddiyyətli dövrünü bədii çalardə və dramatik tonda özündə əks etdirən tarixidir.

"Bakı müharibəsi" - zalım və qatil erməni hərbi bəndələrinə, onlara arxa, dayaq duran rus bolşevizminə qarşı amansız mübarizə aparən Nuru Paşaya, Mürsəl Paşaya, Məhəmməd Tofiq bəyə minnətdarlıq çəlgəndir.

"Bakı müharibəsi" - Azərbaycanın azadlığı, müstəqilliyi, bütövlüyü uğrunda rəşadət və qəhrəmanlıq göstərərək şəhid olmuş qardaş türk məhəmmədcilərinin şərəfinə ucaldılmış ilk bədii abidədir.

Və nəhayət, "Bakı müharibəsi" - əzəli və əbədi qardaş Türkiyə xalqının yaxın keçmişinə istedadlı gənc dramaturq Cəfər Cabbarlının həsr etdiyi trilogiyanın "Ulduz" və "Ədirnə fəthi" pyeslərindən sonra üçüncü dəyərli hissəsidir.

Əslində, məzmun və mahiyyət etibarilə bir-biri ilə sıx bağlı olan "Ulduz", "Ədirnə fəthi" və "Bakı müharibəsi" gənc dramaturqun Azərbaycanda və Türkiyədə cərəyan edən hərbi-siyasi hadisələrə ədəbi-bədii məcrada yaradıcı münasibətidir.

Bu üç irihəcmli səhnə əsərinin hər zaman anlaşıqla keçməsinə

Sağdan sola Nuru Paşa, atası və qardaşı İsmail Paşa

mövzuya tamaşaçı təşəbbüsü ilə paralel, pyeslərin bədii məziyyətləri, orijinal rejissor yaradıcılığı, yüksək aktyor peşəkarlığı da mühüm rol oynayırdı. Dramaturqun yaxın dostuna çevrilən aktyor və rejissorlar donortar kimi sözə ruh, əsərə nəfəs, can və qan verənlər idilər. Cəmiyyətin aydınları, bəsirət sahibləri, tərəqqipərvər insanları tərəfindən müsbət qiymətləndirilən teatr xadimləri, xüsusilə istedadlı aktyorlar, çox təəssüf ki, kütlük və nadanlıq terrorunun,

vulqar mənəviyyat irticasının torundan, tələsindən, qəfil gülləsindən etibarlı siqortalanmamışdılar. Cəfər Cabbarlı XX yüzilliyin əvvəllərində kimsəsiz çocuğa bənzətədiyi Azərbaycan teatrının üzlaşdiyi məşəqqətləri, məhrumiyyətləri, yaşadığı qaranlıq mühiti realist düşüncə tərzii ilə belə təsvir edirdi: "O, əsrlərdən bəri yatmış və yenidən göz açmağa başlamış bir xalqın mühitində qanunsuz doğulmuş bir çocuktur idi. Kimsə ona baxmaq, əl vermək istəmirdi. Bütün əski mühit ona qarşı silahlanmış, onu əzmək, yox etmək istəyirdi. Çünki o, bütün əski qanun və qaydaların xilafına olaraq doğulmuşdu... İrəlindən üzünə daşlar yağırı. Bunları atanlar kimlər idi?... Mollalar, əsrlərdən bəri yuxuya dalıb, namazdan başqa bir şey bilməyən, görməyən hacılar, məşədilər və bütün əski, çürümüş şəriət mühiti idi. Onlar bu çocuğu məhv etmək istəyirdilər. Çünki bu çocuktur şəriətə müxalif olaraq doğulmuşdu, bicdi. Onun atası mühitimizdə xoruz bənini eşidib, birinci baş qaldıran tək-tük ziyalılar, Mirzə Fətəllilər, Nəcəf bəylər, Haqverdiyevlər, anası isə kəbinsiz nikahla evə soxulan Avropa mədəniyyəti idi. Odur ki, bütün bu donmuş, kiflənmiş, paslanmış əski şəriət dünyası bu çocuğu daşqalaq edirdi" (Cabbarlı C.Q. Ədimə fəthi. Bakı, "Elm", 1996, s. 258-259. Tərtib edən A.Rüstəmli).

İşığa, yeniliyə müqavimət göstərən, kiflənmiş, paslanmış əski dünyanın təhrikilə ilk atılan ən böyük qara daş Mirzə Fətəllilərin, Nəcəf bəylərin, Haqverdiyevlərin əziz və kimsəsiz çocuğuna – Azərbaycan teatrına və onun ən müqəddər xadiminə dəydi. Zərbə ağır və sarsıdıcı oldu. 1919-cu ilin mart ayının 4-də Bakının ÇAXCovaya küçəsindəki 121 sayılı evdə Əbdülxalıq Hacı Əbdülkərim oğlunun xəyanətkarlıqla atdığı atası "Zülfüqar bəy və Üzeyir Bəy Hacıbəyli qardaşları müdiriyyəti" aktyor truppasının baş rejissoru, faciəvi obrazlar ustası, peşəkər və istedadlı aktyor Hüseyn Ərəblinskinin qaynar və parlaq səhnə fəaliyyətinə faciəli surətdə əbədi olaraq son qoydu.

Azərbaycan teatrını ləyaqətlə təmsil etdiyi, yaşatdığı üçün onu xəyanətlə qətlə yetirdilər. Cabbarlı yazırdı ki, "qarşından bir cəlladın sapından atılan amansız bir daş Ərəblinskini bu çocudan (teatrdan-A.R.) ayırdı".

Hadisənin ailə-məişət zəminində baş verdiyi xüsusi vuruğulan sa da, Azərbaycan cəmiyyətində birmənalı qarşılanmadı. Sənət fədasinə atılan gülləni ictimai-siyasi təlatümlərin məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirənlər də oldu, Azərbaycanın demokratik seçiminə, mədəni-mənəvi istiqamətdəki siyasətinə qarşı atılan xəbərdarlıq atası kimi dəyərləndirənlər də. İlk bəyanat verənlərdən biri görkəmli incəsənət xadimi, bəstəkar Zülfüqar bəy Hacıbəyli sənətkarın istedadını və milli mədəniyyətin tərəqqisində rolunu yüksək qiymətləndirərək onun xəyanətkarcasına qətlə yetirilməsini "Hacıbəyli qardaşları müdiriyyəti"na və bütövlükdə müsəlman səhnəsinə böyük zərbə adlandırdı. Böyük sənətkarını son mənzilə yola salmaq üçün martın 7-də axın-axın "Təzə Pir" məscidində toplaşan ziyalılar, sənət adamları, tələbə-gənclər, müxtəlif zümərələrin nümayəndələri qarşısında təsirli nitq söyləyən "Müsavat" Firqəsinin və Parlament fraksiyasının rəhbəri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə mərhumun yaradıcılığını yüksək dəyərləndirdi. "Çox da böyük olmayan Azərbaycan-türk ziyalı ailəsinin payına düşən ağır itkiyə" göynəyən natiq dedi: "... Ərəblinski səhnədə çıxışları ilə xalqı azadlıq, müstəqillik ideyası ruhunda tərbiyə edirdi və onun fəaliyyətinin, mübarizəsinin ən bariz nəticələrindən biri – Müstəqil Azərbaycandır. Azadlıq, müstəqillik əsgər süngüsü ilə yox,

ədəbiyyatla, incəsənətlə qazanılır" ("Azərbaycan" qəzeti (rus dilində), Bakı, 1919, 8 mart).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini yaradanlardan birinin, milli öndərin və siyasi liderin bu fikirləri Hüseyn Ərəblinski sənətinə, ədəbiyyatımıza və incəsənətimizə verilən yüksək qiymətdir. Faciənin miqyasını, itkinin ağırlığını, ziyalının cəmiyyətdəki rolunu, teatrın mədəni-mənəvi sahədəki çəkisini, sanbalını təsəvvür etmək üçün bu tarixi-siyasi düşüncələrin əhəmiyyəti danılmaz və böyükdür.

Bənzərsiz bəstəkar, müsəlman Şərqiində ilk operanın müəllifi Üzeyir Bəy Hacıbəylinin sabiq baş rejissor və müqəddər aktyor Hüseyn Ərəblinski haqqında söylədikləri daha təsirli və ibrətamiz oldu: "Ey tamaşaçılar! Zülm və sitəm səhnəsi üzərində yıxılmış olan bu qanlı bədən... Nadirin, Ağə Məhəmməd şah Qacarın qətlini təmsil edən diri – ölü deyildir. Bu, Hüseyn Ərəblinskinin öz faciəvi-həyatını axan qanı və yıxılmış canı ilə təsvir edən nəşidr ki, son rolunu öz ömrünün faciəsində axırncı dəfə oynamaqla sizə həqiqi bir faciə tamaşası göstərib də əlvədə edir... Lakin nahaq yerə əl çalmayın. Bu bədən təkrar durmaz. Durub da sizin alqışlarınıza qarşı qana bulaşmış başını əyməz" (Mizrab (Ü.Hacıbəyli), "Hüseyn Ərəblinski iki gün əvvəl sağ idi". "Övraqi-nəfisə" jur., Bakı, 1919, mart, №1).

Matəm mərasimində ziyalılar, tələbə-gənclər arasında Cəfər Cabbarlı da ürək ağrısı və təəssüf hissi ilə iştirak edirdi. O, Hüseyn Ərəblinski sənətinin vuruğunu, böyük aktyorun çoxsaylı pərəstişkarlarından biri idi. Doğrudur, Hüseyn Ərəblinski onun tamaşaya qoyulan əsərlərində nə aktyor, nə də rejissor kimi iştirak etməmişdi. Lakin gənc Cəfər mütəmadi olaraq Ərəblinski yaradıcılığını izləyir, tamaşalarına baxmağa böyük həvəs göstərirdi. O, Hüseyn Ərəblinskinin yaratdığı zəngin obrazlar qalereyasında Otello (V.Şekspir, "Otello"), Frans Moor (F.Şiller, "Qaçaqqlar") surətlərinin ifasına məftun idi. Ehtimal ki, bu məftunluğun nəticəsi olaraq Cabbarlı "Aydın" əsərini yaradarkən baş qəhrəmanın ifası üçün Hüseyn Ərəblinskini nəzərdə tutmuş, təəssüf ki, pyes böyük sənətkarın qətindən 3 gün sonra, martın 7-də tamamlanmış və müəllif 3 il bu drama səhnə həyatı verməyə əli gəlməmişdi. Müasirlərinin xatirələrindən məlum olur ki, Hüseyn Ərəblinski sənətinin cazibəsindən çıxıb bilməyən C.Cabbarlı bir müddət aktyor olmaq arzusuna da düşübmüş. Görkəmli səhnə ustası, Xalq artisti Sidqi Ruhulla yazırdı: "Cəfər Cabbarlı teatrımızın sadıq dostu və xeyirxahı olmuşdur. O, teatrı çox sevirdi. Ən gənc artistlərə belə hörmət və məhəbbətlə yanaşardı. Bir dəfə mənə demişdi: "Ərəblinski kimi mahir aktyor olacağımı bilsəydim, elə bu sənətin dalınca gedərdim". Cəfər vaxtının çoxunu aktyorlarla keçirərdi" (Ruhulla Sidqi. C.Cabbarlı haqqında xatirə. // "Səhnədən keçən yollar", Bakı, Yazıçı, 1983, 280 s.).

Hüseyn Ərəblinskinin dəfn mərasimində Nəcəf bəy Vəzirov, Abbas Mirzə Şərifzadə, Əliheydər Qarayev, Kazım Ziya, Hacıbəyli Abbasov, Salman Mümtaz və b. ilə bərabər tələbə-gənclər adından Cəfər Cabbarlı da çıxış edir. O, təhsil aldığı "Politexnik məktəbinin mütəəllimləri"nin təmsilçisi kimi nitq söylədikdən sonra təzəcə yazdığı "Hüseyn Ərəblinskinin təşəyyü cənazəsində oxunan novhə" şeirini hüznü və sirayətədi bir səsle ucadan mərasim iştirakçılarına çatdırır:

Möhtərəm, ey sevgili yoldaşımız mərhum Hüseyn!
Çox çəkib cövrü-cəfa qardaşımız məzlum Nüseyn!
Zillət içrə etdin abad səhneyi-millimizi,
Xabi-qəflətdən oyatdın milləti-küllimizi.

...Xalq unutmaz xadimin, ey millətin dilərəsi,
Millətin ruhunda yer açmış şu qurşun yarəsi...

Cəfər Cabbarlının böyük səhnə ustasına həsr etdiyi "Hüseyn Ərəblinskinin təşəyyü cənazəsində oxunan novhə" şeirini ilk dəfə ədəbi ictimaiyyətə tanınmış jurnalist, cəfəkeş teatr tədqiqatçısı Qulam Məmmədlinin təqdim etdiyini qədirşünaslıqla yada salmaq yerinə düşərdi. H.Ərəblinskinin qətlini böyük nifrət və hiddətlə cəllad adlandıran, böyük səhnə xadiminin ölümünü bütün Azərbaycan xalqı üçün bir faciə hesab edən, onun aldığı qurşun yaralarının millətin ruhunda izlər buraxdığını kədərlə söyləyən Cəfər Cabbarlı səhnə ustasının teatrımız qarşısında tarixi xidmətlərini ayrıca qeyd edirdi.

Bəlkə də, bu böyük faciənin nəticəsidir ki, gənc dramaturq "Aydın" əsərindən sonra üç il pyes yazmadı. Və o, "Oqtay Eloğlu" ilə Hüseyn Ərəblinskinin mühitini, taleyini, mübarizəsini, düşüncələrini səhnəyə gətirdi. "Belə" sözünün düzgün tələffüzünü Tamara-ya başa salan Oqtay – rejissor Oqtay Eloğludur, F.Şillerin "Qaçaqqlar" əsərində Frans Moor obrazını yaradan Oqtay – aktyor Oqtay Eloğludur və hər iki ampuada Oqtay Eloğlunun prototipi faciəvi qəhrəmanlar ustası və faciəli hadisə qurbanı Hüseyn Ərəblinskiyədir. Cəfər Cabbarlı uzaqgörənliklə vurğulayırdı ki, "millətin ruhunda yer açmış şu qurşun yarəsi" qaysaq bağlayacaq, otelloları, frans moorları, nadir şahları, ağaməhəmməd şah qacarları "yaşadaraq öldürən, öldürərək yaşadan, sevərək parçalayan, parçalayaraq sevən" Ərəblinskilərin yarımçıq qalmış həyat yollarını sənət və həqiqət axtarışında olan Eloğlular büdrəmələrə, çətinlik və məşəqqətlərə baxmayaraq, inamla davam etdirəcəklər.

***

Cümhuriyyət dövrünün ədəbi-mədəni mühitində fitri istedadı ilə tanınan, fəal və coşqun yaradıcılığı ilə ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən, dövlət quruculuğu prosesinə yaxından köməklik göstərən gənc Cabbarlı həqiqi vətənpərvər, istiqlal ideyalarına sadıq milli ruhlu türkçü idi. Ədəbi yarışlara və müsabiqələrə biganə qalmayan sənətkar zaman-zaman müxtəlif mövzularda qələmini sınaşırdı. Onun müxtəlif illərdə "Qurtuluş", "Tuti" məcmuələrinin müsabiqələrində iştirakı və uğur qazanması deyilənlərə bariz nümunədir. Cabbarlı məlumatlı idi ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin rəsmi dövlət atributları olan üçrəngli bayrağı təsdiqləndəndən sonra (1918, 9 noyabr) gerbinin və himninin hazırlanması və ictimai müzakirəsi aşkar şəraitdə, müsabiqə yolu

ilə həyata keçiriləcəkdir. Onun 1919-cu ilin ilk günündən bədi yaradıcılığında, xüsusilə poeziyasında vətənpərvərlik ruhu, ölkəyə, onun əsrarəngiz təbiətinə, zəngin sərvətinə və nemətinə, milli dövlətinə, azadlıq və istiqlal ideyalarına sevgisi güclü, tükənməz və təkrarsızdır. "Azərbaycan" qəzetinin 1 kanuni-sani (yanvar) 1919-cu il sayında çap etdirdiyi "Sevimli ölkəm" şeirini müəllif çox ehtimal ki, müsabiqədə iştirak etmək məqsədilə milli himnimizə mətn kimi yazıb. Müəllifin sovet dövründə nəşr edilən kitablarında "Ölkəm" sərlovhəsi ilə verilən və əsassız redaktələrə məruz qalan əsərində "unudulan" bəndlərdən biri də belədir:

"Yanar dağ"larında yalov coşarmış,
Ona tapınmaya ellər qoşarmış,
Bir çağ varmış, ölkəm azad
Yaşarmış,
Bu yollarda izləri var ölkəmin

Cəfər Cabbarlı "Bir çağ varmış, ölkəm azad yaşarmış" deyəndə, şübhəsiz ki, Azərbaycanın dövlət olaraq azad və müstəqil yaşadığı Səfəvilər dövrünə və ya daha qədim zamanlara işarə edir, "Bu yollarda (hürriyyət və istiqlal yollarında – A.R.) izləri var ölkəmin" fikrini vurğulamaqla bədxahların bədbin fikirlərinə rəğmənlərimizin tarixi təkamül prosesində qazandıqı ənənə və təcrübələrdən gənc Cümhuriyyətimizin faydalanaraq dövlət quruculuğu yollarında inamla addımlayacağına əminliyini bildirirdi.

Azərbaycanda milli romansın yaradıcısı, istedadlı bəstəkar Asəf Zeynallının (1909-1932) sonralar C.Cabbarlının mətni əsasında bəstələdiyi, sevilmə-sevilmə ifa olunan, dildən-dilə düşən, populyarlaşan, rəsmi məclislərdə, dövlət tədbirlərində himn kimi dinlənən

"Ölkəm" romansının mətninin nəşr tarixi, əslində, milli himnlər üçün elan edilməmiş müsabiqənin "start" tarixinə çevrildi. Cümhuriyyətin ildönümü, istiqlal bayramı ərafəsində vətənpərvərlik hissələri aşılaraq, milli mənlək şüurunun oyanışına təkan verən, bayram əhvali-ruhiyyəli mühit yaradan milli marşların, nəğmələrin sayı artırdı. Bu sahədə "Hacıbəyli qardaşları müdiriyyəti" (1916) adı ilə mədəniyyət sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin əsasını, bünövrəsini qoyan Zülfüqar bəy və Üzeyir Bəy Hacıbəyli qardaşlarının təşəbbüsləri və uğurlu addımları təqdirəlayiq və əhəmiyyətli idi. Onlar istiqlal işığında yaranan, gənc cümhuriyyətin istiqlal məfkurəsini ruhunda, düşüncəsində əks etdirən, milli-mənəvi dəyərlərə dayanıqlı nəğmə mətnləri arayıb, gənc və istedadlı şairlərə sifarişlər verir, ürəklərinə yatan şeirlərə marşlar bəstələyirdilər.

Nəşr etdiyi maraqlı materialları və operativliyi ilə diqqəti cəlb edən

Cəfər Cabbarlı. 1920

"Ovraqi-nəfisə" (nəfis vərəqlər – A.R.) jurnalı 1919-cu il may nömrəsində "Məşhur bəstəkar və musiqişünas Zülfüqar bəy Hacıbəyli cənabları tərəfindən 28 mayisdə, Azərbaycan istiqlal bayramı günündə oxunmaq üçün yazılmış təzə "Milli marş"ı oxucularına çatdırırdı. Marşın mətni haqqında qeyd edirdi ki, şeir "Azərbaycanın gənc şairlərindən Xədicə Xanımın ilk dəfə olaraq yazdığı və "Ovraqi-nəfisə"yə hədiyyə etdiyi tərəneyi-vətənpərvəranəsidir". Altı beytdən ibarət olan "tərəneyi-vətənpərvəranə" mövzuya yanaşma, qabardılma faktorlarının sanbalı və miqyası baxımından gənc yazarlara örnək ola biləcək bədii nümunədir:

MİLLİ MARŞ

Biz bir millətiz – dinimiz qəvi,
Özümüz islam, adımız cəli.
Canımızı din yolunda fəda edəriz,
Vətən, millət, namus üçün qanlar tökəriz.
Şanlıyız, şanlıyız – elimiz Turan,
Vətənimiz isə – Azərbaycan.

"Ovraqi-nəfisə" jurnalı yaradıcılıq axtarışlarını davam etdirərək 5-ci sayında şair, jurnalist Əlabbas Müznibin "Bu ölkə" rədifli şerini Üzeyir Bəy Hacıbəylinin bəstəsində himn niyyəti ilə oxuculara təqdim edir:

Məbudumuz üç boyalı bayrağı,
Kəbəmizdir hər bir ovuc topraqı,
Sevməz bu yer hər xaini, alçağı,
Doğruların asarıdır bu ölkə.

İstiqlal bayramının birinci ildönümünü layiqincə qarşılamaq üçün ziyalıların, sənət adamlarının üzərinə daha məsuliyyətli vəzifələr düşürdü. Dövlətin bayramını xalqın bayramına çevirmək üçün cəmiyyətdəki bütün zümrə və təbəqələri ümummilli tədbirə cəlb etmək zərurəti qarşıda dururdu. İctimai sifarişə həssas yanaşan bəstəkarlarımız vətənpərvərlik ruhunda bir sıra gözəl musiqi əsərləri yaratmışlar.

İstiqlalın ildönümü ərafəsində Cəfər Cabbarlının bu günədək mətni tam çap olunmayan iki şeiri şərqiyə çevrilərək dillər əzbəri idi. Milliyətçilik və vətənpərvərlik ruhunda yazılmış "Türk sağ ikən..." və "Yaşasın Azərbaycan" şeirlərini milli himn yaradıcılığı istiqamətində irəliyə atılmış uğurlu addımlar da hesab etmək olar. Şeir bəhrələndiyi ideoloji qaynaqları, mənəvi rüşələri doğru dəyərləndirən Mirzə Bala nümunələri müəllifin dünyagörüşünün, düşüncələr aləminin bədii təzahürü kimi təqdim edir. O yazır: "Cəfərin hüriyyətçiliyi və milliyətçiliyi türk hüriyyətçiliyi və milliyətçiliyi idi. Yurdçuluq onun nəzərində türk millətinin geopolitik durumundan doğuyordu. Azərbaycan yurdçuluğu Cəfərdə türk milliyətçiliyi deməkdir.

Cəfər intişar etməmiş, fəqət yolda, dərstdə, işdə daima təkrar etdiyi şeirində deyir ki:

Türk sağ ikən yurduna əl vurulmaz,
Ölsə də zəncir daşımaz, qul olmaz.
Ölkə bənim, vatan bənim, yurt bənim,
İkən arş irəli, arş irəli askerim.

Gedərim, asker olub
Yurduma xidmət edərim ben,
Qurban ollam vatana,
Onu candan severim.

Cəfər az zamanda ağızdan-ağıza yayılan bu şeirində gül-bülbül, yanaq-buxaq şairlərinin gənclikdə ərlək və igidlik duyğularını öldürən qəzəllərə qarşı üsyan ediyordu" (Mirza-Bala. Cafer Cabarlı: Vefatının 3-cü yıl dönümü münasebetilə. Berlin, "Kurtuluş" aylık mecmua, 1938, Son kanun (yanvar) №39, səh.17-19).

Mirzə Balanın fikrincə, "Yaşasın Azərbaycan" şeirinin mətni və musiqisi də Cəfər Cabbarlıya məxsusdur. O, əvvəlki fikirlərini şəxələndirərək və davam etdirərək dostunun vəfatının 3-cü ildönümü münasebetilə yazdığı məqalədə qeyd edirdi: "Cəfər qəhrəmanlıq, yurdsevərlik, milliyətçilik təlqin edən sözlərlə birlikdə, motivi də kendisinə aid olan digər bir şarkısında diyordu ki:

Kafkasyanın dumanlı dağlarında,
Oynaşarak koşuyor.
Dört bir yana aşiyor,
Azərbaycan askeri.
Od yurdunun hüdukların düşmənlərdən
Sarsılmadan koruyor,
Aslan kibi ölüyor,
Azərbaycan askeri.
Arş irəli, arş irəli Azərbaycan.
Marş irəli, marş irəli
Yaşasın Azərbaycan!

Cəfərin oynaq, şaqraq, şən və coşqun bir motiv üzərinə söylənmiş və genə qeyri mətbu bulunan bu şarkısında milliyətçiliklə yurdçuluq, Azərbaycançılıqla Kafkasiyaçılıq mükəmməl bir surətdə təlif edilmişdir" (Mirza-Bala. Cafer Cabarlı: Vefatının 3-cü yıl dönümü münasebetilə. Berlin, "Kurtuluş" aylık mecmua, 1938, Son kanun (yanvar) №39, səh. 20).

Müstəqil dövlətin atributlarından biri olan milli bayrağa və onun rəmzlərinə həsr olunan şeirlər tədbirlərdə, mərasimlərdə xüsusi populyarlıq qazanır, sevilə-sevilə oxunur və təbliğ olunurdu. Əhməd Cavadın "Milli bayrağımıza", Cəfər Cabbarlının "Sevdiyim", "Azərbaycan bayrağına", Əbdülxaliq Cənnətinin "Bayraq", "Sancaq", "Bayrağımız", Davudun "Azərbaycan bayrağı", eləcə də Mir Mahmud Nurinin, Bədrəddin Seyidzadənin, Əbdürrəhman Dainin və b. şairlərin eyni mövzulu şeirləri milli dövləti və onun rəmzlərini qürur, iftixar mənbəyi sayan vətənpərvər gənclərin dilində sevgi nəğmələri, məhəbbət tərəneləri idi.

Altun köksün hilal-yıldız işıqları öpünçə,
Zirvəsindən Şah dağının gündoğuşu diniyor,
Rəhməllahi gözəlliklər tanrısı tək pək incə,
Bir siyaqla könüllərə hey salamlar söyləyor,
O yerlərdə qardaşları, dostları var pək sevir,
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al yanaqlı sevdiyim.

"Altun köksü hilal-yıldız"lı sevimli milli bayrağın "yaşıl donlu, mavi gözlü, al duvaqlı" poetik portreti cəmiyyətdə oxşanmaqdan, əzizlənməkdən daha çox mahiyyət və məna çözümlünə, rəmzlərin açımına, türk oğlunun, Turan ellərinin keçdiyi tarixi qərinələrə işiq salmaq zərurətinə ehtiyac duyulduğu müşahidə olunurdu. C.Cabarlı "Azərbaycan bayrağına" həsr etdiyi ikinci şeirində ona ünvanlanan haqlı, məzmunlu və gərəklili suallara cavab arayırdı. Mənalıdır ki, bir qismi tarixi həqiqətlərə söykənsə də, bəzi yozumlar müəllifə məxsusdur.

C.Cabarlı AXC parlamentariləri arasında.
3-cü cərgə soldan 3-cü Mirzə Bala Məhəmmədza,
4-cü Cəfər Cabbarlı

Gənc və istedadlı sənətkarımız Cəfər Cabbarlının Azərbaycanın milli bayrağına həsr etdiyi ilk şeiri "Sevdiyim" adlanır. Milyonların sevdiyi, başı üzərində dalğalandıqca qürur hissi yaşadığı, könüllərə sevinc paylayan, zirvələrdə işiq saçmaq, Turan ellərini qucmaq istəyən bayrağın rənglərini müəllif sevä-sevä vəsf edir, onun qədim və böyük bir xalqın "gözəlliklər tanrısı tək" müqəddəs və əziz olduğunu vurğulayırdı.

Buraxınız seyr edəyim, düşünəyim, oxşayayım,
Şu sevimli üç boyalı, üç mənalı bayrağı.
Mələklərin qanadımı üzərimə kölgə salan?
Nə imiş bu? Aman Allah! Od yurdunun yaprağı!

Bu ay, yıldız, boyaların qurultayı nə dimək?
Bizcə böylə söyləməkl:
Bu gög boya gög moğoldan qalmış bir türk nişanı,

Bir türk oğlu olmalı.
Yaşıl boya islamlığın sarsılmayan imanı,
yürəklərə dolmalı.
Şu al boya azadlığın, təcaddüdün fərmanı,
mədəniyyət bulmalı.
Səkkiz uclu şu yulduz da səkkiz hərfli - "Od yurdu"
Əsarətin gecəsindən fürsət bulmuş quş kibi
səhərlərə uçmuşdur.
Şu hilal da türk bilgisi, düzgün sevgi nişanı
yurdumuzu qucmuşdur.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin bu dövlət atributuna saysız-hesabsız şeirlər, nəğmələr həsr olunsa da, üç boyalı, ay və səkkiz guşə ulduzlu milli bayrağın simbolika açımını ilk dəfə poeziyaya gətirən Cəfər Cabbarlıdır. Onun "Azərbaycan bayrağına" şeiri milli rəmzlərimizin ilk poetik

və duyğular, həsrət və intizar notlu düşüncələr üstünlük təşkil edir. Həssas qəlbi şair türk siyasi düşüncəsinin qaynar nöqtəsi sayılan Məclisi-Məbusanda gördüklərinə, duyduqlarına biganə qala bilmir, demokratik cümhuriyyətin, milli istiqlalın başı üzərində dolaşan qara buludların cəmiyyətə, mühitə gətirdiyi bürküden darıxır, boğulur, Molla Vəli Vidadidən, Molla Pənah Vaqifdən üzü bəri Azərbaycan poeziyasında obrazlaşan, rəmzləşən durnalar vasitəsilə türk dünyasına, Turan ellərinə salam göndərir... dözülməz həsrətin, ağırlı-acılı intizarın təsəvvürə gətirilməsi mümkünsüz olan ağır nəticələrindən yazırdı.

Baykalda görsəniz ördək izləri,
Unutmayın tapşırıdığım sözləri;
And verirəm, durnalarım sizləri,
Turan ellərinə salam söyliyin.

Intizar gözlərdən Xəzər doğuldu,
Həsrət yurəgimiz yanar tağ oldu,
Dillərimiz Turan deyə yoruldu,
Turan ellərinə salam söyliyin.

Müəllif "Turan ellərinə salam söyliyin" rədifli "Salam" şeirini "qardaşım" adlandırdığı yaxın dostu, həmkarı, alovlu türkçü, fədakar istiqlalçı, gənc dramaturq, istedadlı jurnalist və ictimai-siyasi xadim Mirzə Bala Məhəmmədzadəyə töhfə etmişdi. Doğrudur, şeir yazılarda və çap olunanda M.B.Məhəmmədzadə hələ vətəndən uzaqlarda, mühacirətdə yaşamırdı. Bu hadisə üç il sonra baş verməli idi. Lakin şairin üz tutduğu dostuna ürayindən keçənləri qərībā bir həssaslıq, hiss və həyəcanla açması, real duyğulara əsaslanan telepatik düşüncə tərzinin, öncəgörmənin bariz təzahüratından xəbər verirdi.

Azadlığına və müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycan Cümhuriyyətinin Turan ellərindən, dostlarından-doğmalarından ayrı salındığı, təkləndiyi, yalnız qaldığı, azəri türklərinin "intizar çəkən gözlərindən Xəzər doğulduğu, həsrətli ürəklərin Yanardağ olduğu, dillərimizin Turan deyə yorulduğu" günlərdə, anlarda şair haray çəkirdi, nalə qoparırdı, "tapşırığı sözləri" unutmamağı rica edir, müqəddəs və möhtəşəm tarixi dəyərlərə, soy-kök eyniliyinə güvənib, sığınıb soyuqluğa son qoy-mağa, birliyə, bütövlüyə, vəhdətə çağırır. "Salam" şeiri Cümhuriyyəti canı-qanı, diş-i-dırnağı ilə quranlara, istiqlal fədakar mübarizələrinə ilə əldə edilən təhlükənin yaxınlaşdığını bildirən ilk bədii xəbərdarlıq məktubudur. "Salam" şeiri xatırlanmasını, yada salınmasını istəyən xalqın milli Cümhuriyyətinin yaranışında "göydən enmiş xilaskar bir mələk kimi təlaqqi etdiyi" Nuru Paşalara, Mürsəl Paşalara, qardaş Türkiyəyə istiqlalın qürub çağı, fırtınaönü "SOS" mesajı idi.

Milli müstəqilliyin və azadlığın taleyindən nigarənçiliyin, narahatçılığın daha qabarıq sindromları özünü Cəfər Cabbarlının "Dün o gözlərdə" və "Yaşamaq" şeirlərində də büruzə verirdi. İlk baxışdan aşiqin vəfasız sevgilisindən "umu-küsü" görüntüsü yaradan bədii lövhələr, əslində, daha dərin qatları özündə birləşdirən ictimai xarakter daşıyır. Şairin "Dün o gözlərdə" gördükləri uzaq xəyali təsəvvürlərin ilhamla yaradılmış cazibədar mənzərəsi deyildir. Çiçək qızartısı kimi yanaqları boyayan, gülüşlərdən pərvazlanan, baxışlarda titrəyən – bununla da sadə və məsum kəsləri asanlıqla inandıran saxta səmimiyyətin solğun parlısı idi. "Dün o gözlər..." bütün varlığı ilə sevdini inandıra bilmişdi.

Dün o gözlərdə inləyən sevgi,
O baxışlarda titrəyən xülya,
Gülüşündən uçan səmimiyyət,
Varlığından gülümsəyən sevda,
Ruhi sar-sar əsirin eyllərdi.
Utanıb dün çiçək kibi qızaran,
Şu yanaqlar bəharə bənzərdir.

Istiqlalın təsdiqinə, milli dövlətin uğurlarına sevinməyi bildirən, vətəninə və millətə sevgilərini Məclisi-Məbusanın mütəbər tribunasından dönə-dönə bayan edən, əslində isə ciddi məsələlərdə sürüşkən və yaygın mövqe tutan sosialistlərin, hümmətçilərin və ittihadçıların saxta, aldadıcı səmimiyyətini parlamentdə onlarla üz-üzə dayanan stenoqrafçı yaxşı görürdü. Xəzrinin vətən üzərindən əsməsi ilə milli layəqət hissindən uzaqların şimala ayılması, "səmimiyyətin yoxa çıxması, riyayə çevrilməsi, hər şeyin havaya sovrulması" fərdlər üçün olduğundan daha çox millət üçün acınacaqlı və faciəvidir.

Şimdi hər şey havaya savruldu,
Böyüdü, bir qədər də oldun şən.
Dillə "sevdim" diyorsan imdi, fəqət.
Dinməmiş gözlərindən anladığım...
Eşq yox, zövq yox, yetər! Get, get!...
Nərdədir gördüyüm səmimiyyət?!
Niyyə yavrum riyayə çevrildi?!

Nəzərə alınsa ki, 1 aprel 1920-ci il – şeirin çap tarixi Nəsimi Bəy Yusifbəyli Kabinetinin istefa günü ilə üst-üstə düşür və qırmızı riyaya meyilli qüvvələr növbəti Nazirlər Kabinetinin təşkilinə bir daha imkan verməmiş, hakimiyyəti bolşeviklərə təslim etməyə nail olmuşlar, onda şairin siyasi "yavurlara" üz tutaraq yanğılı-yanğılı sorduğu "Dün o gözlərdə inləyən sevgi... Niyyə yavrum riyayə çevrildi?!" misralarının ictimai mahiyyəti tam aydınlığı ilə üzə çıxır.

Şairin eyni ictimai-siyasi əhvali-ruhiyyəni mayasında və mahiyyətində davam etdirən, yaşadan "Yaşamaq" şeiri müəllifin Məclisi-Məbusan müəssillərinin çoxundan daha mübariz, uzaqqörən olduğunu, fikir və düşüncələrini ictimai auditoriyaya daha aydın, sərbəst və cəsarətlə çatdırmağı bacardığını təsdiqləyir. Əsər Cümhuriyyətin süqutundan bir həftə əvvəl, aprelin 20-də, "Qurtuluş" jurnalının ikinci sayında işıq üzü görmüşdü. Hələ hərbi təcavüzə, istilaya, süquta, məğlubiyyətə bir həftə qalırdı. Hələ ümumi düşmənlərə, istiqlal əleyhdarlarına qarşı vətən oğullarının birləşmək şansı var idi. Lakin "milli" solların solaxay addımları gənc Cümhuriyyətin uçuruma yuvarlanma tempini sürətləndirirdi. Həyatını, taleyini Azərbaycanın müstəqilliyi ilə əbədi bağlayan insanlar üçün azadlıq itkisi ömrə bərabər idi. Millətin mühüm, taleyüklü məqamlarında, ekstremal vəziyyətdə zəruri qərarlar qəbul etməli olan millət vəkillərinin məzar sükutu yaratması, onlardan nicat gözləyənləri "vərəmli bir gecənin iztirablarına" qərq etməsi şairi həyəcanlandırır, "göz yaşlarında inlə"dir.

Gözümdə büsbütün aləm məzara bənzərkən,
Uçar qaranlıq üfüqlərdə bir qanadlı ziya.
Könül xərabəsi göz yaşlarında inlərkən,
Gülər dumanlı fazalarda bir mələksima.

Uçar... uçar... uzaşar sadə bir
gülümsəyərək,
Aşar üfüqləri, varlıq xəyali boynunda.
İtər... gedər... genə ruhum, axan şu yıldız tək,
Vərəmli bir gecə təm iztirabı qoynunda.

Sönər... susar... qara bir yoxluğun soyuq nəfəsi,
Zavallı fikrimi sarsıb da dondırar... yatırıq.
Sonunda bir qocaman bayquşun zəhərli səsi
Sönük xəyalimə min dürlü sorğular gətirir.

Cəfər Cabbarlı poeziyasının üstün keyfiyyət göstəricilərindən biri də səmimi, həssas duyğularla cilalanmış fikirlərin zamanı qabaqlamasıdır. Təqdim olunan poetik nümunənin son beytini faktlara istinadən müəllif öncəgörməsinin təsdiqi kimi də qiymətləndirmək olar. "Yaşamaq" şeirinin çapından düz yeddi gün sonra, aprelin 27-də Azərbaycan Məclisi-Məbusanının sonuncu fəvqəladə gecə (?) iclası başlanır. Hökumətin bolşeviklərə təslim edilməsi təklifindən narazı qalan müsavətlərə cavab olaraq sosialistlərin sırasından müəllifin öncə gördüyü "qocaman bayquşun zəhərli səsi" eşidilir. "Bu təklifdən qorxmaq lazım deyil. Demək olar ki, burada təhlükəli bir şey də yoxdur. Deyək ki, təklif edən türk qardaşımız deyil, Poqos və ya başqa bir adamdır. Nə deyər bilərsiz? Onlar indi deyir: "Sür dəyəyə", biz də gərək sürək" (Azərbaycan Parlamentinin təcili fəvqəladə axşam iclası (27 aprel 1920-ci il). "Elm" qəzeti, Bakı, 1991, 11 may, №19-20. Akad. Z.Bünyadovun təqdimatı ilə).

Hər bir vətənpərvərin, millətsevərin xəyalına "... min dürlü sorğular gətir"ən bu izahatın, cavabın gülüncüyündən əlavə, adında və soyadında "ağa" sözü gəzdirən, lakin ağayanaqlıqdan uzaq məclisi-məbusan müəssiləsinin, parlament üzvünün, firqə rəhbərinin yaltaqlıqla yoğrulmuş sayıqlamalarında bolşevik bosslar və poqoslar qarşısında qul, nökrə psixologiyasının açıq etirafı təəccüb doğurmaya bilmir. Özlərini millətin "ağa"sı hesab edənlər, özgələyə nökrəçilik xidmətlərini sadəqatla yerinə yetirdi, poqosların "Sür dəyəyə" işarəsi ilə beynəlxalq aləmdə "de-fakto" tanınan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini uçuruma apardılar, dəyəyə sürüklədilər. İstiqlalçı düşərgə qardaş qanının tökülməsinə yol verməmək naminə zorun, şər qüvvələrin, qırmızı terrorun qarşısından geri çəkildi, demokratiyaya sədəqətin qurbanlarına çevrildi. Yurdsevər Azərbaycan türkləri üçün 1920-ci il aprelin 27-dən 28-nə keçən gecə qatı zülmətin çuğladığı "vərəmli bir gecə" (C.Cabbarlı) idi. Qədim və zəngin mədəniyyətə malik bir xalqın taleyi, Şərqi ilk demokratik Cümhuriyyəti bir gecənin içində qaranlığa, yalana, riyaya bürünən bir boşluğa yuvarlandı. "Qırmızı qaranlıqlar" dövrü ədəbi-mədəni mühitə təsirsiz ötüşmədi.

Cümhuriyyət dövrü çilgün, təlatümlü ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni prosesləri ilə Azərbaycan xalqının tarixində və taleyində olduğu kimi, Cəfər Cabbarlının da həyatında və yaradıcılığında mühüm rol oynamış, unudulmaz izlər buraxmışdır. ✦

Asif Rüstəmli
filologiya üzrə elmlər doktoru,
ADMIU-nun professoru

EMUASIR AZƏRBAYCAN QƏDƏRIYYATI

CƏFƏR CABBARLI

Əsərləri

əlifbada dərsliyi. Milli ruhlu Azərbaycan gəncliyinin maariflənməsində, ictimai şüurun oyanışında C.Cabbarlının poetik irsinin əhəmiyyəti dənilməzdir. "Sevimli ölkəm", "Sevdiyim", "Azərbaycan bayrağına" şeirləri mövzusu, ideya istiqaməti, fonematik səslər sistemi, musiqiyə uyurluğu etibarilə milli himnin yaranması prosesində təməl, mərhələ missiyasını daşıyan layiqli sənət nümunələridir.

***

C.Cabbarlının 1920-ci il fevral-aprel aylarında yazıb çap etdiriyi poetik nümunələrdə bədbin ruhlu misralar, kədərli, qəm-qüssəli fikir